

О. Кузьміщев, І. Сапожников

О. С. УВАРОВ ЯК ДОСЛІДНИК ОЛЬВІЇ ТА ЇЇ ОКОЛИЦЬ

Від Бузького лиману до Дунаю, по всьому березі Чорного Моря, трапляються сліди грецьких поселень. Крім випадкових знахідок або приватних спроб відшукати що-небудь чудове, по всьому цьому простору не було розпочато жодних систематичних розвідок. Археологія цих місцевостей багато нам обіцяє; але вона ще таємнича. Не з книгою стародавнього автора в руках треба вивчати ці землі, а розкопуючи місця, вже визначені, ми підтвердимо або спростуємо наші припущення¹.

(Уваров 1856, с. 139)

Стаття присвячена опису візитів археолога О. С. Уварова (1824—1884) до Ольвії 1848 і 1853 рр. Під час першого візиту він оглянув руїни Ольвії, зібрав інформацію про розкопані біля неї кургани. Також за дорученням О. С. Уварова було створено два плани Ольвійського городища і його околиць. 1853 року О. С. Уваров провів розкопки шести курганів у південній частині ольвійського некрополя. Крім цього, було закладено кілька шурфів у нижньому місті Ольвії. Як окремий сюжет розглянуто дослідження кургану «Могила Мала Катаржа», виконане О. С. Уваровим 1848 р.

Ключові слова: історія археології, Ольвія, О. С. Уваров, розкопки XIX століття, кургани.

Історія археологічних досліджень все частіше стає предметом наукових публікацій. Це обґрунтовано і закономірно, оскільки зі зростанням наукових знань, а також дедалі ширшим доступом до архівних і картографічних джерел, зокрема й через інтернет, стало можливим переглянути матеріали попередніх досліджень на новому історіографічному рівні. Це особливо затребувано й актуально стосовно розкопок останньої третини XVIII—XIX ст., оскільки відтоді багаж наших знань неймовірно зріс. До того ж практика таких досліджень засвідчила, що ще далеко не всі збережені джерела того періоду введені в науковий обіг, або залишаються маловідомими.

Розкопки стародавньої Ольвії та її околиць не є винятком, попри те, що дослідники неодноразово звертались до цієї проблематики. Серед таких робіт двох-трьох останніх десятиліть, присвячених історії польових робіт на цьому

античному полісі в означений період, найбільш комплексними та інформативними є роботи І. В. Тункіної (Тункина 1994; 2001; 2002), І. В. Сапожникова (Сапожников 2001—2002; 2021), В. А. Папанової (Папанова 2006) та ін.

Мабуть, однією з найбільш значущих для східноєвропейської археології фігур у середині XIX ст. був граф Олексій Сергійович Уваров (1824—1884). Цікавим є факт, що по материнській лінії він був правнуком останнього гетьмана Війська Запорозького («Гетьманщини») Кирила Розумовського (1728—1803). Тому, а також у зв'язку з його дослідженнями на теренах нинішньої України, ця особистість не є сторонньою для української історії та археології.

Вельми різнобічну наукову біографію О. С. Уварова розглядали як археологи, так і історики, з основних варто відзначити роботи Д. Н. Анучина (1886), Г. С. Лебедева (Лебедев 1992, с. 94—101), О. А. Формозова (1993), О. І. Фролова (2003), Л. С. Клейна (2014, с. 297—326). Однак основну увагу ці дослідники приділяли діяльності вченого як подвижника й організатора науки.

Що стосується його польових досліджень, то за межами України та Республіки Молдови найвідоміші його розкопки курганів у Володимирській губернії, що відбулись у 1851—1852 рр. з небувалим розмахом. На рахунок О. С. Уварова 3075 розкритих курганів за два роки. Якщо урахувати і продовження цих робіт, здійснених П. С. Савельєвим, то за 1851—1854 рр. виходить 7622 комплексів! (Лапшин 1991, с. 9). Це, звісно, негативно позначилось на якості досліджень. За життя О. С. Уварова ці розкопки, зрозуміло, звеличували, а після смерті, особливо у сталінські часи — навпаки,

1. Тут і далі по тексту цитати з російської наведено у перекладі О. Г. Кузьміщева.

Засновники Санкт-Петербурзького археологічно-нумізматичного товариства. У верхньому ряду (зліва направо): Іван Олексійович Бартоломей (1813—1870), Борис Васильович (Бернгард Карл) Кьоне (1817—1886), Олексій Сергійович Уваров (1824—1884). Сидять (зліва направо): Яків Якович Рейхель (1780—1856), Мірза Джафар Топчібашев (1790—1869). Копія з дагеротипу 1848 р. (за: Уваров 1887)

Founders of the St. Petersburg Archaeological and Numismatic Society. In the top row (left to right): Ivan Alekseevich Bartolomei (1813—1870), Boris Vasilyevich (Bernhard Karl) Köhne (1817—1886), Alexei Sergeevich Uvarov (1824—1884). Seated (left to right): Yakov Reichel (1780—1856), Mirza Jafar Topchibashev (1790—1869). Copy from an 1848 daguerreotype (after Uvarov 1887)

максимально критикували. Зараз ставлення до них більш-менш об'єктивне (Формозов 1993, с. 228—229). У процесі робіт далеко не все фіксували, але польові щоденники вели (Лапшин 1991, с. 8—9), а сам рівень робіт, на наш погляд, цілком відповідав загальній методиці і технології розкопок середини ХІХ ст.

Якщо літературні публікації попередніх досліджень та їх результатів вельми обширні, то описи місцевості та розкопки О. С. Уварова в Ольвії, навпаки, мають доволі обмежену історіографію. Протягом багатьох років, по суті, цілеспрямовано, вони були висвітлені тільки в одній публікації І. В. Тункіної (Тункина 1996, с. 163—181).

Більша частина сімейного архіву Уварових, зокрема папери самого О. С. Уварова, зберігається у Відділі письмових джерел Державного історичного музею в Москві (ВПД ДІМ,

ф. 17)². Не заглиблюючись у деталі біографії О. С. Уварова, зазначимо, що ще з юності, ймовірно під впливом батька, він цікавився класичними старожитностями, тоді ж почав колекціонувати монети. 1845 року молодий граф закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету (Тункина 1996, с. 164). Як збирач монет, він увійшов до гуртка петербурзьких антикварів-нумізматів, які по суботах збирались у квартирі Якова Яковича Рейхеля (1780—1856) — художника-медалера і колекціонера-нумізмата. Незабаром виникла ідея заснувати Санкт-Петербурзьке археолого-нумізматичне товариство (далі С-ПАНТ), для чого політичні й особливо родинні зв'язки

2. Докладніше про місця зберігання рукописної спадщини О. С. Уварова див: Стрижова 1998, с. 85—103; Тункина 2002, с. 249.

юного Уварова були дуже доречними (Тункина 2002, с. 246). 17 червня 1846 р. товариство затвердило офіційно. Хоча О. С. Уваров не був ініціатором створення товариства, він виявився дуже активним його членом. Від самого заснування С-ПАНТ було закритим елітним аристократичним об'єднанням, учасниками якого стали колекціонери-нумізмати, сановні любителі старовини, деякі вчені Петербурзької Академії наук, співробітники Ермітажу і Публічної бібліотеки. Здебільшого це були іноземці (частіше німці) на державній службі при імператорському дворі (Тункина 2002, с. 247).

Наприкінці 1847 р. на засіданні С-ПАНТ було порушено питання: «яким чином поповнити відомості про пам'ятки старовини, що збереглися на берегах Чорного моря і досі ще так мало досліджені?» (Тункина 1996, с. 165; 2002, с. 248). Було сформовано комісію, яка створила список «примітних в археологічному відношенні» місць і вирішено відправити в наукову поїздку-експедицію одного з членів товариства.

Оскільки грошей на таку поїздку в С-ПАНТ не було, то не обмежений в засобах двадцятидворічний О. С. Уваров вирішив здійснити її власним коштом, про що і повідомив голові товариства, герцогу Максиміліану Лейхтерберзькому (Тункина 2002, с. 248—249). 19 квітня 1848 р. міністр народної освіти, батько Олексія Сергійовича, С. С. Уваров повідомив голову, що дозвіл Миколи I на археологічну експедицію з правом проведення розкопок у Північному Причорномор'ї отримано (Тункина 2002, с. 249). 4 травня 1848 р. О. С. Уварову вручили інструкцію з 11 пунктів із зазначенням цілей наукової експедиції, згідно з якою він мав зняти археолого-топографічні плани руїн античних міст і поселень (Тункина 2002, с. 249).

Разом з О. С. Уваровим у подорож вирушив художник (у майбутньому архітектор) Моріц Богданович Вебель (1821—1875). Серед інших пам'яток вони відвідали і руїни Ольвії. О. С. Уваров з першої подорожі повернувся до Петербургу 9 листопада 1848 р., Зібрані матеріали він вирішив видати у вигляді книжки і «зібрання карт і малюнків» до них, на що було потрібно не менше 5—6 тисяч рублів. На засіданні С-ПАНТ 13 грудня 1848 р. він запропонував видати цю працю власним коштом, що зрештою і зробив, хоча й не в повному обсязі (Уваров 1851; 1853; 1856).

За результатами подорожі 1848 р. О. С. Уваровим було підготовлено монографію у двох томах «Дослідження про старожитності Південної Росії і берегів Чорного моря», третій том залишився невиданим, як і друга частина «Зібрання карт і малюнків...» (Тункина 2002, с. 249—250), але рукописи її розділів також представлені в архіві ДІМ (ВПД ДІМ, ф. 17, оп. 1, од. 194—197; Стрижова 1998, с. 90). Власне, перший том цієї праці, а також плани Ольвії з «Зібрання карт і малюнків» (Уваров 1853) є основними джерелами цієї статті.

Тепер перейдемо до першого відвідування Ольвії О. С. Уваровим 1848 р. Найдетальніше цю поїздку описав сам мандрівник у першому томі названої вище праці (Уваров 1851, с. 31—71), і оскільки вона була підписана до друку цензурним комітетом 12 січня 1851 р., то зрозуміло, що розкопки О. С. Уварова в Ольвії 1853 р. ще не могли бути в ній опубліковані.

Прибувши в с. Парутине, О. С. Уваров зупинився в будинку головного управителя маєтку графа Кушелева-Безбородька — К. Д. Станкевича (Уваров, 1951, с. 35; Сапожников 2021, с. 355). Допомогу в огляді руїн молодому графу надав допитливий молодик М. В. Розен, який проживав разом з управителем (Уваров 1851, с. 35). Ось як Олександр Сергійович описував початок вивчення руїн Ольвії: *«Наприкінці минулого [18-го] століття управитель села Іллінського ненавмисно відкрив урну, наповнену монетами. Потім написи, що поступово відкриваються, ще позитивніше вказали на те місце, на якому процвітала Ольвія, так що тепер щодо цього немає жодного сумніву»* (Уваров 1851, с. 36). Далі О. С. Уваров наводить опис руїн Ольвії та її некрополя: *«Ольвія. Це місто лежить у двох верстах від Іллінського. Місцевість, на якій воно було побудоване, вкрита курганами; подекуди видно чотирикутні канали і ями, порослі травою. Ось усі сліди її давнього існування. Каміні та споруди, які траплялись на самій поверхні землі, розібрані. Майже всі окружені села і більша частина Очакова збудовані з цих каменів і плит. У стінах селянських будинків часто помітні шматки різнокольорових і дорогих мармурів, що свідчать про красу і пишність стародавньої Ольвії. <...> Крім курганів, одноманітність степу порушується ще досить значними височинами, що становлять довгасте півколо, яке примикає зі сходу до берега лиману. У середині його лежав акрополь і головна площа Ольвії.*

Акрополь і міські стіни. *Ольвійський акрополь був збудований на крутій скелі, що утворює мис; зі сходу його омиває Буг, з півночі акрополь примикає до народної площі, а з півдня і заходу — до яру, який відокремлює його від ближніх височин. Акрополь мав вигляд трикутника, і з усіх боків, за винятком східного, був обнесений стіною. З боку лиману прямовисна скеля слугувала йому найкращим укріпленням. Він мав 560 сажень в окруженні [по периметру]; і досі ще видно сліди його стін»* (Уваров 1851, с. 36).

Народна площа. *До самого акрополя примикає головна площа <...>. Навітовальна ця площа, простягаючись уздовж самого берега, оточена з трьох боків височинами. На 300 сажень довжини [640 м], вона має 50 сажень ширини [106,6 м]. Хвилі, безперешкодно тепер підмиваючи берег, обрушують його і поступово звужують площу <...>. У стародавні часи площа простягалася принаймні на десять*

сажнів далі в лиман. Ольвіїці, бажаючи перешкодити обрушуванню берега, і маючи намір зробити тут зручну пристань, зміцнили берег кам'яною спорудою, сліди якої дійшли і до нас. Біля південного краю площі, що примикає до акрополя, за десять сажнів від берега [21,3 м], простягалася пристань завдовжки у 100 сажень [213,36 м], пристань складена з великих чотирикутних плит, доволі твердого вапнякового каменю, пов'язаних між собою залізними скобами, припаяними свинцем. Ці плити тепер покриті водою і бувають помітні тільки за сильного західного вітру. Оскільки кам'яна набережна починається тепер на відстані десяти сажнів від берега, то цим безсумнівно доводиться, що народна площа простягалася далі в лиман. У стародавні часи кам'яні сходи спускались з високого берега (20 футів висоти) [6,1 м] і утворювали зручну пристань.

Уздовж площі, вздовж берега, ще видно канави, якими проходили водопроводи <...> і нещодавно вони ще були обкладені тонкою червоною черепицею; кожна черепиця була майже в аршин довжини [71 см]. Весь ґрунт наповнений черепками, уламками, іноді й монетами. Нижче площі, на березі самого лиману, вириваються із землі іноді частина амфори, іноді уламок вази: сильні дощі вимивають в Ольвії стільки речей, що після них селяни ведуть пошуки на поверхні землі, по схилах площі або інших височин, і нерідко знаходять багато чудових старожитностей. <...> Поселяни, за сильного західного вітру, що виганяє воду на протилежній бік [лиману], відшукують на західному березі монети; для чого вони беруть решето пісок із дна лиману і, процідивши його, часто знаходять їх у великій кількості. Спочатку знахідки були дуже численні, але тепер зменшилися, хоча мандрівникові, який не бачив, що знаходили раніше, ця різниця непомітна. Мені, наприклад, селяни принесли (шукавши тільки одну добу) понад сто мідних монет, зокрема й дві срібні, багато амфорних вушок [ручок], посудин та інших дрібниць» (Уваров 1851, с. 40).

Завдяки цьому опису стає зрозуміло, що «акрополем» О. С. Уваров називає верхнє місто Ольвії, а «головною площею» (іноді «народною площею») — нижнє місто. Це підтверджують акварелі М. Б. Вебеля з підписом російською та французькою мовами «Південна частина народної площі в Ольвії» (рис. 1; ДІМ 105190/236) і «Північна частина народної площі» (рис. 2; ДІМ 105190/237), а також словами О. С. Уварова: «На рисунку IX [(рис. 1)] зображено південну частину народної площі зі скелею, на якій височів акрополь» (Уваров 1851, с. 36).

Цікаво, що на малюнку «Північна частина народної площі» зображено «Зевсів курган», на якому видно свіжовикопану траншею (рис. 2). О. С. Уваров про це написав: «На малюнку

<...> представлена північна частина народної площі. Весь горизонт площі обмежений височинами. Майже на самій середині видніється курган. На малюнку він зображений з лівого боку від глядача, з показанням навіть, як розкопувачі розрізали його на дві частини. На цьому кургані стояв храм Зевса» (Уваров 1851, с. 59). Власне, з легкої руки графа його і стали називати «Зевсовим». Отже, так зафіксовано, що розкопки цього кургану вже відбувались, як мінімум, незадовго до 1848 р.

Ці акварелі були перенесені на гравюри, опубліковані в «Зібранні карт і малюнків...» (Уваров 1853, табл. IX, X), французьким літографом і друкарем Віктором Дарленгом (V. D'Harlingue), одним із висококласних європейських майстрів, які працювали тоді в Санкт-Петербурзі³.

У «Зібранні карт і малюнків до Досліджень про старожитності Південної Росії і берегів Чорного моря» було видано два плани Ольвії, їх пронумеровано як табл. VIII-А (рис. 3) і VIII-В (див. далі: рис. 7).

Табл. VIII-А. План Ольвії та її околиць, включно з некрополем із дальніми курганами. О. С. Уваров вважав, що розміри Ольвії набагато більші, ніж є насправді, а ці кургани уявлялися йому фундаментами веж, між якими він намітив умовну лінію стін (позначена лінією авторами цієї статті на рис. 3). Ось як це описував сам автор: «Легко відрізнити насипи, що слугували підставами веж (b, c, d, e, f), від могильних курганів (рис. 3). Їхня плоска поверхня становить досить велику круглу площу. Ґрунт їх змішаний із уламками стройового каменю і з черепками глиняних посудин. Крім викладених ознак, курган f, відомий під ім'ям Волошанської могили, слугує явним тому доказом. Після розриття його в ньому знайшли, крім кам'яних уламків, ще дві добре збережені плити, які, ймовірно, слугували основою вежі. Багато хто пам'ятає ще, як ці кургани обкладені були величезним камінням, без усяких, утім, написів або прикрас; у них ніколи не відкривали могил. Видно, що курган слугував основою вежі; круті його боки, вкриті гладкими плитами, не допускали прямого приступу. Всі вежі були круглі» (Уваров 1851, с. 37—38). З цих відомостей зрозуміло, що ці кургани були обнесені кам'яними кріпдами, а також те, що на момент написання цих рядків О. С. Уваров не знав про виявлення в них склепів.

3. У 1840—1860-х рр. В. Дарленг мав у Петербурзі власну майстерню. Літографії він створював на дуже високому рівні, відповідно вони коштували дорого, що ще раз підтверджує, що О. С. Уваров не скупився на кошти. За іронією історії, в роки Кримської війни підприємство француза В. Дарленга було перейменоване на Літографію Редакції Російської військової хроніки. Її власник співпрацював з Військовим відомством і спеціалізувався на художній хроніці з полів битв цієї війни.

Рис. 1. Південна частина народної площі в Ольвії (Вебель М. Б., 1848) (за: Відділ письмових джерел ДІМ, <https://catalog.shm.ru/entity/OBJECT/6236376>)

Fig. 1. Webel, M. B. «The southern part of the public square in Olbia» (1848) (after Department of Written Sources of the State Historical Museum, <https://catalog.shm.ru/entity/OBJECT/6236376>)

Рис. 2. Північна частина народної площі в Ольвії (Вебель М. Б., 1848). На задньому плані — «Зевсів» курган, перерізаний траншеєю (за: Відділ письмових джерел ДІМ, <https://catalog.shm.ru/entity/OBJECT/6236387>)

Fig. 2. Webel, M. B. «The Northern Part of the people's Square in Olbia». On the rear plane — «Zeus» mound, cut by a trench (1848) (after Department of Written Sources of the State Historical Museum, <https://catalog.shm.ru/entity/OBJECT/6236387>)

Рис. 3. Фрагмент «Плану міста Ольвії» (за: Уваров 1853, табл. VIII-A)

Fig. 3. Fragment of the «Plan of the City of Olbia» (after Uvarov 1853, tab. VIII-A)

Деяке уявлення про найменування цих курганів за планом VIII-A дає легенда до 22 об'єктів ще одного, невідомого нам, плану Ольвії, знятого вже після 1848 р. (Тункина 2002, с. 450). Там було записано: «а. Акрополь; б. Народна площа; с. Під водою пристань; d. e. Кургани у Бларамберга: D, D; f. Курган, у якому знайдено 2 остова, розритий 1832 р.; g. Курган, у якому знайдено золоту маску та ін.; h. Курган, розритий 1844 р., № 1 у виданні Вашому; i. Курган, розритий Мурзакевичем, у ньому гробниці та нічого не знайдено, та, здається, Вами і не загадуємо; k. Курган, розритий, виміряна гробниця, у Вас 2-й; l. Курган, розритий, гробниця не виміряна, у Вас 3-й; m. Курган «Закюсівська могила», у Вас b; n. Курган «Товста могила», у Вас с; кургани «Чотири могили», у Вас d; p. Курган «Софронова могила», у Вас e; q. Курган «Волошанська могила», у Вас f; r. Ознаки фундаменту колишньої стіни, у Вас...; s. Чортів яр; t. Містечко Іллінськ; u. Сільський цвинтар; w. Село Ольвію; x. Передбачувана стіна, що огорожувала Ольвіополь» (Тункина 2002, с. 450).

Завдяки цьому опису ми на плані (рис. 3) змогли локалізувати такі об'єкти: «Закюсовська могила» (рис. 3: 1); «Товста могила» (рис. 3: 2); «Чотири могили» (рис. 3: 3); «Софронова могила» (рис. 3: 4) і «Волошанська могила» (рис. 3: 5). Останню О. С. Уваров описав так: вона «...височила над усіма іншими <...>, Во-

лошанська могила вища за всі інші кургани і видна з усіх боків. Ті, що пливають по лиману, скеровують по ній свої човни» (Уваров 1851, с. 39).

Важливу роль для локалізації курганів має карта (точніше кольоровий рукописний аркуш-брульйон XV-11), знята з 5 липня до 25 вересня 1851 р. топографами 2-го класу, унтер-офіцерами Коморніковим і Гайваровським під час «Військової зйомки Херсонської губернії 1850—1853 рр.». На ній позначені «Товста могила», «Чотири могили», «Софронова могила» і «Волошанська могила» (рис. 4). Фрагмент брульйона вперше опублікували автори, зауваживши, що його міг використати О. С. Уваров для створення плану на табл. VIII-A (Сапожников, Кузьміщев 2022, с. 55; рис. 12).

Важливим також є опис, у якому місці в ті часи на території ольвійського городища було виявлено найбільше епіграфічних пам'яток: «На малюнку IX [(рис. 1)], видно пориту неправильну поверхню акрополя. Більша частина написів була знайдена тут на місці «В» [(див. далі: рис. 9)], на якому ще видно чотирьокутні ями. Тут, імовірно, були залишки Апполонова храму. У цьому хаосі ям і канав неможливо відшукати слідів будівель; кожен із тих, хто рився в руїнах Ольвії, чинив на власний розсуд і знищував у такий спосіб справжні сліди стародавніх жителів» (Уваров 1851, с. 40). Тобто йдеться про північно-західну

Рис. 4. Район Ольвії на фрагменті карти «Військової зйомки Херсонської губернії, зробленої з 1850 по 1853 роки» (аркуш XVI-11. Знімав і креслив топограф 2-го класу, унтер-офіцер Коморніков з 25 вересня по 14 жовтня 1851 року)

Fig. 4. The Olbia area on a fragment of the map «Military survey of Kherson province, made from 1850 to 1853» (sheet XVI-11. «Surveyed and drawn by 2nd class topographer, non-commissioned officer Komornikov from September 25 to October 14, 1851»)

частину римської цитаделі Ольвії. Ймовірно, ці фрагменти перебували у вторинному використанні.

Також науковий інтерес становить опис О. С. Уваровим розкопаних до нього ольвійських курганів, оскільки про них залишилось україн мало іншої інформації. Загалом граф наводить описи п'яти курганів, які в цій статті ми позначили за роком розкопок, щоб зручніше було користуватись інформацією:

1. 1832. «1832 року розрито курган поблизу самого села Іллінського. Кам'яна гробниця в ньому добре зберіглася; вона має 6 аршин і 4 вершки довжини [4,44 м], 1 аршин 15 вершків ширини [1,38 м] і 2 аршини і 14 вершків висоти [2,04 м]. Поселяни кажуть, що в ній

знайшли два людських кістяки і кілька дрібних штучок» (Уваров 1851, с. 42).

2. 1842 (рис. 3: 6). «1842 року було розрито курган за півверсти від Іллінського, на лівій стороні дороги, що веде в селище Аджиголь, за 212 кроків від західного кута кладовища. У ньому знайшли кам'яну гробницю, тепер уже зовсім засипану землею. Судячи з його теперішнього становища, курган і в той час не був дуже високим, або, можливо, знайдена в ньому гробниця була збудована глибоко в землі. У цій гробниці знайдено золоті речі, що перебувають тепер у власника цього маєтку, у Графа Гр. Гр. Кушелева. На моє прохання про дозвіл видати ці старожитності, Граф погодився з радістю і тим допоміг мені познайомити любителів ар-

Рис. 5. Золоті вироби з кургану, розкопаного 1842 р. (Уваров 1853, табл. XIV; Соломоник 1959, с. 131)

Fig. 5. Gold items from a burial mound excavated in 1842 (after Uvarov 1853, tab. XIV; Solomonik 1959, 131)

хеології з найважливішими пам'ятками Ольвійського мистецтва. Знайдені в гробниці речі були такі. Золота маска [вага 157,57 грам] [(рис. 5: 1)]. Разом із маскою знайдений ще лавровий вінок, зроблений з листового золота <...>; Намисто [(рис. 5: 2)]. Намисто зроблено з крученого золотого дроту, і на обох кінцях закінчується кулястою прикрасою. Воно, ймовірно, було зігнуте, але при відкритті його в гробниці послужлива рука випрямила його. Від того це намисто тепер має славу під ім'ям золотого скіпетра. Видно навіть, яким чином воно було зігнуте. Воно не застібалось, але через свою пружність, під час натискання, трохи розширювалося і таким чином охоплювало шию <...>. Крім того, були ще сережки і перстень золотий, [(рис. 5: 3)] [маса 24,13 грамів] <...> У цьому кургані знайдено було різномі речами до 64 1/2 золотників [275,23 грамів] золота» (Уваров 1851, с. 42—43).

Зупинитись докладніше варто на «намисті». Це шийна гривна (обруч), до того ж на її потовщеному кінці було зроблено сарматську тамгу [(рис. 5: 2)]. Її опублікувала Е. І. Соломоник з таким описом: «Масивний обруч, діаметром 19,4 см, складається з двох перевитих дротів, один із яких широкий і гладкий, а інший — вузький і рубчастий. На кінцях є втулки конічної форми з кулястими завершеннями. Втулки прикрашені S-подібними завитками. А в цен-

трі кожної кулі поміщені однакові рельєфні знаки з накладного дроту. За визначенням А. П. Манцевич, гривна датується приблизно III ст. н. е.» (Соломоник 1959, с. 130—131, № Ол. 69). Тотожний знак походить із золотого флакона, прикрашеного рельєфними зображеннями левів на кришці. У короткій анотації до знахідки зазначено, що його було виявлено незадовго перед 1867 р. в Ольвії (Соломоник 1959, с. 125). Такий самий знак був на золотому браслеті, також виявленому в Ольвії, або біля неї, як «випадкова знахідка на березі Бузького лиману» (Соломоник 1959, с. 131).

Судячи з техніки виготовлення та художніх особливостей, ймовірно, що ці вироби належать до одного кола, що було відзначено раніше (Соломоник 1959, с. 132). Тамгу з шийної гривні з кургану, розкопаного 1842 р., згадує також В. С. Драчук (Драчук 1975; табл. 6, № 410). Уточнити інформацію щодо цього знаку можна завдяки монографії С. А. Яценка. Відзначає, що: «цей знак є найзахіднішою знахідкою донської тамги на золотій гривні германського обличчя рубежу н. е. (датування О. В. Шарова)» (Яценко 2001, с. 29; рис. 4, № 7).

Оскільки детальна атрибуція тамги виходить за рамки нашої статті, то це видається гарною темою для подальшої дискусії з приводу як датування поховання в кургані, виявленому 1842 р., так і етнічної приналежності

Рис. 6. Вид внутрішньої частини грецької гробниці (Вебель М. Б., склеп кургану 1/1844) (Відділ письмових джерел ДІМ, <https://catalog.shm.ru/entity/OBJECT/6236390>)

Fig. 6. Webel, M. B. «View of the interior of a Greek tomb» (crypt of the mound 1/1844) (Department of Written Sources of the State Historical Museum, <https://catalog.shm.ru/entity/OBJECT/6236390>)

похованого. Якщо датування, запропоноване О. В. Шаровим, вірне, то можна припустити, що похований у кургані 1842 р. належав до тієї сарматської знаті, яка переселилась до Ольвії невдовзі після її відновлення від гетського розгрому (або брала участь у відновленні) і, можливо, становила частину населення Ольвії в перші століття нової ери, поступово асимілювавшись в еллінському середовищі.

3. 1/1844 (рис. 3: 7; 7: 1). «1844 року розрито: курган (№ 1) з кам'яною гробницею. На малюнку представлена внутрішня частина гробниці [(рис. 6)]. Зображення знято з боку, протилежного до входу. Курган знаходиться поблизу села Ольвії. Гробниця квадратна і має завдовжки і завширишки 4 арш. 2 вершки [2,93 м], а заввишки 5 аршин 2 вершки [3,64 м], рахуючи до вершини склепіння. Вхід з півдня, тоді як в Ольвійських курганах вхід здебільшого розташований із південного сходу. Велика плита закривала його. Вся гробниця зведена без цементу. Склепіння складено з чотирьох уступів, видатні ребра яких обтесані. Тут, кажуть, було знайдено кілька грецьких ваз із попелом. На правій стороні, на малюнку, внизу, у правій стіні, помітно чотирикутне заглиблення, в якому, кажуть, знайдено якийсь кам'яний жезл, оброблений у золото. Ця знахідка досить неправдоподібна, але я не мав змоги отримати про це точніших свідчень» (Уваров 1851, с. 43—44).

4. 2/1844 (рис. 3: 8; 7: 2). «2-й курган лежить трохи подалі від 1-го, ближче до лиману. Його

так необережно розрили, що, відшукуючи вхід до гробниці, зовсім оголили один бік зовнішньої її споруди, і тільки виламавши одну з плит самого склепіння, могли увійти в могилу. Вона має 5 арш. 5 вершк. завдовжки [3,76 м], 4 арш. 4 верш. завширишки [3,02 м] і 4 арш. 15 верш. [3,51 м] у висоту. У склепінні вісім уступів» (Уваров 1851, с. 44).

5. 3/1844 (рис. 3: 9; 7: 3). «3-й. У цьому кургані знаходиться довга, але дуже вузька гробниця. Під час розриття його також забрали одну з плит склепіння, щоб увійти в нього; і тепер зацікавлені входять через цей отвір, але він такий незручний, що я не міг виміряти цю гробницю. Ніхто з місцевих жителів не знає, що було знайдено в цих двох останніх курганах». (Уваров 1851, с. 44). «Люди, які розривали його, не знаючи, з якого боку шукати вхід, зняли майже всю землю, що покривала його, і оголили всю верхню частину гробниці; не сподіваючись нарішті потрапити на вхід, вони навіть вийняли одну з плит самого склепіння» (Уваров 1851, с. 42).

В історіографії склалась помилкова думка, що 1848 р. О. С. Уваров організував в Ольвії власні невеликі розкопки (див.: Карасев 1956, с. 20), але, найімовірніше, це не так, оскільки сам він про свої розкопки не сказав жодного слова, задовольняючись роллю спостерігача й аналітика, як попередніх накопичених артефактів, так і античних письмових джерел. На цю обставину вперше, наскільки нам відомо,

Рис. 7. План Ольвії на фрагменті «Плану акрополя і народної площі» (Уваров 1853, табл. VIII-B)
Fig. 7. Plan of Olbia on the fragment «Plan of the acropolis and people's square» (after Uvarov 1853, tab. VIII-B)

звернули увагу А. А. Формозов (Формозов 1993, с. 231) та І. В. Тункіна (Тункіна 2002, с. 449).

На другому плані — табл. VIII-B у «Зібранні карт» (рис. 7) представлено ольвійське городище, яке, за О. С. Уваровим, було «ольвійським акрополем» (верхнє місто Ольвії) і «народною площею» (нижнє місто Ольвії). Позначки другого плану в першому томі «Досліджень про старожитності Південної Росії» (Уваров 1851) залишилися нерозшифрованими. Оскільки на цьому плані зафіксовано лінії траншей, розкопаних О. С. Уваровим 1853 р., під час розкриття курганів біля Широкої Балки (рис. 8), а також, імовірно, відмічено місця його розкопок у нижньому місті Ольвії (рис. 9), то найвірогідніше оригінал цього плану створено під час експедиції графа до Ольвії 1853 р., а автором його був не О. Алексєєв. Відповідно, відсутність у книзі умовних позначень цього плану поясню-

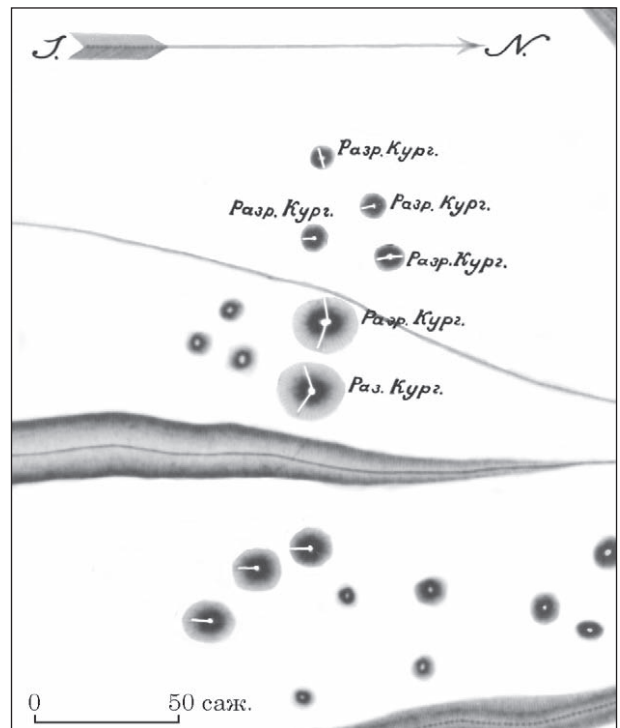

Рис. 8. Розкопки О. С. Уварова 1853 р. Шість курганів, розкопаних у південній частині ольвійського некрополя (Уваров 1853, табл. VIII-B; фрагмент)
Fig. 8. A. S. Uvarov's excavations in 1853. Six burial mounds excavated in the southern part of the Olbian necropolis (after Uvarov 1853, tab. VIII-B; fragment)

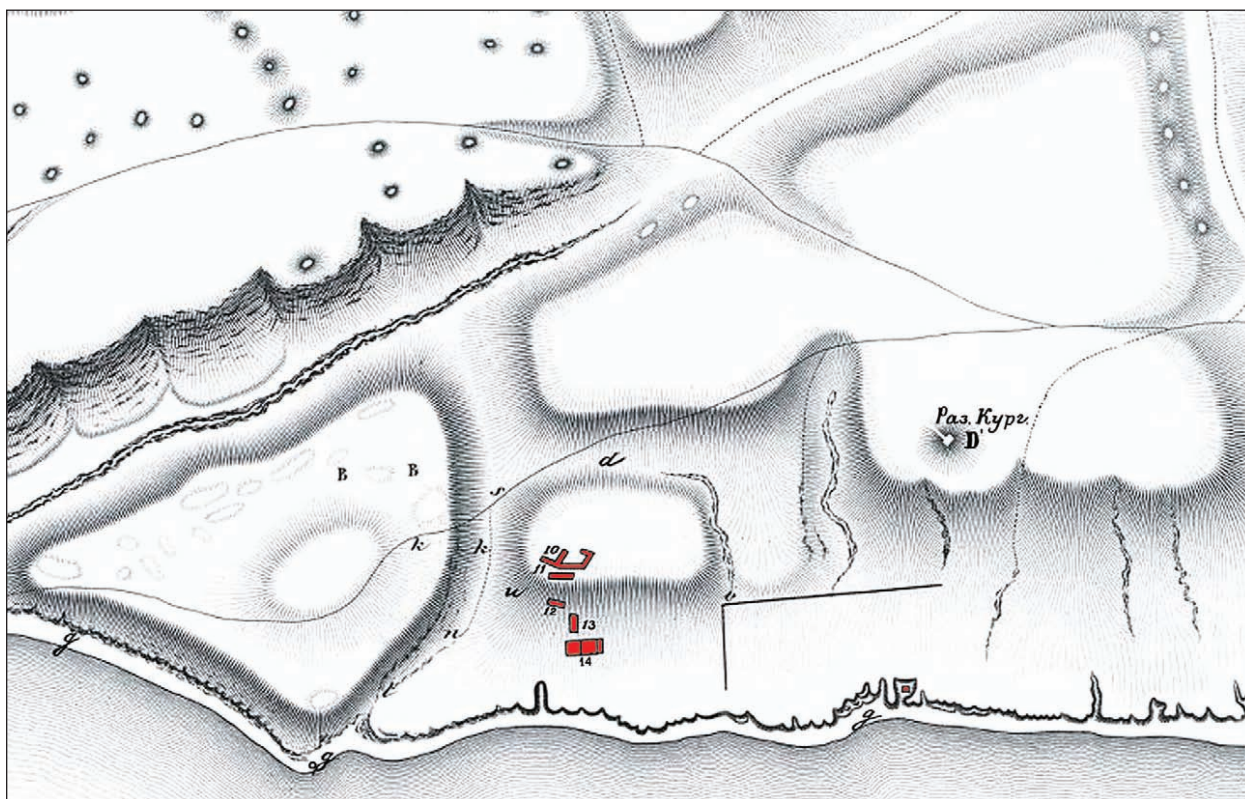

Рис. 9. Розкопки О. С. Уварова 1853 р. у нижньому місті Ольвії (Уваров 1853, табл. VIII-B; фрагмент)

Fig. 9. A. S. Uvarov's excavations in 1853 in the lower city of Olbia (after Uvarov 1853, tab. VIII-B; fragment)

ються тим, що він був створений через два роки після видання першого тому «Досліджень про старожитності Південної Росії». У другому тому, де Ольвія вже практично не згадується, також немає цієї розшифровки (Уваров 1856). Можна припустити, що експлікація цих позначень мала бути у звіті О. С. Уварова про розкопки в Ольвії 1853 р., який так і не побачив світ.

Зауважимо, що на обох планах із «Зібрання карт» відзначено напрямки розкопаних «дромосів» або грабіжницьких ходів (траншей) до поховальних камер. На плані VIII-A (рис. 3) напрямки ходів у всіх ольвійських курганів звернені на південь, за винятком одного (судячи з розташування, це курган, відомий пізніше під назвою «Єврисивія і Арети»), де напрямок ходу вказує на північ. На плані ж VIII-B, створеному пізніше, напрямок ходу від камери «Зевсового кургану» звернений на південний захід (рис. 7). Саме в такому напрямку, схоже, зафіксовано траншею на цьому кургані на акварелі М. Б. Вебеля (рис. 2). А реальне розташування дромоса «Зевсового кургану» звернене саме на південь, як зазначено на плані VIII-A. Що ж стосується кургану «Єврисивія і Арети», то на плані VIII-B він спрямований на північний схід. Насправді ж дромос орієнтований на схід, тобто на обох планах зазначено не його напрямок, а, ймовірно, грабіжницький хід. Водночас сам О. С. Уваров чомусь стверджував, що «в Ольвійських курганах вхід здебільшого розташований з південного сходу» (Уваров 1851,

с. 43), у такий спосіб вступаючи в суперечність з власними планами.

Отже, ми маємо свідчення того, що ці два кургани вже розкопували за часів, що передували візиту О. С. Уварова, і, принаймні «Зевсів курган», незадовго до нього, з огляду на те, що траншея на акварелі М. Б. Вебеля має нещодавно розкопаний вигляд (рис. 2).

26 жовтня 1849 р. Археолого-нумізматичне товариство було перейменоване на «Імператорське археологічне Товариство». 1853 року, коли розкопки курганів у Володимирській губернії замість О. С. Уварова очолив сходознавець і археолог П. С. Савельєв, граф знову повернувся до вивчення Північного Причорномор'я і тоді вже дійсно провів невеликі археологічні дослідження в Ольвії, а також в Херсонесі і на руїнах Неаполя Скіфського (Тункина 2002, с. 255).

На жаль, опублікованої інформації щодо цих розкопок украй мало. Одним з основних джерел є план Ольвії з «Зібрання карт і малюнків...» О. С. Уварова VIII-B, оскільки, як зазначено вище, є всі підстави вважати, що його оригінал був створений під час розкопок Ольвії 1853 р., або відразу після них.

О. С. Уваров проводив розкопки в Ольвії (в городищі і на некрополі) два тижні, з 22 серпня по 5 вересня 1853 р. Шість курганів, розкопаних у південній частині некрополя, біля Широкої Балки (рис. 8), виявились розграбованими. Ось як це описав автор розкопок: «Із зовніш-

Рис. 10. Могила Мала Катаржа 1877 р. (Брульон «Військової зйомки Бессарабської губернії»; аркуш XXVII-36; М 1/2 версти в дюймі; фрагмент)

Fig. 10. The grave of Malaya Katarzha in 1877 (Brullion «Military Survey of Bessarabian Province»; sheet XXVII-36; M 1/2 verst a inch; fragment)

нього боку непомітно було, що кургани ці зрушені, а тим часом довгі підкопи проведені були прямо до гробниць. Викрадачі за допомогою їх дістались до самих могил і вийняли все повністю». У різних частинах насипу одного з курганів було виявлено фрагменти розписної вази із зображенням «Діоніса, що сидить біля Аріадни, над ними парить богиня Перемоги, навколо стоять жерці» (Тункина 2002, с. 450).

У південній частині нижнього міста О. С. Уваров також заклав п'ять невеликих розкопів (рис. 9). Ось як він описував розкопки вже після завершення робіт, у рапорті до свого дядька Л. А. Перовського 13 вересня 1853 р.: «Спочатку розрив частину народної площі, а саме те місце, де були сходи, що ведуть у будівлю для виставки товарів, припускаючи, що тут були якісь твори грецького скульптурного мистецтва. Дійсно, ми знайшли мармурового лева завдовжки аршина півтора [1,06 м],

який досить добре зберігся. Задня частина відламана, але відбитий шматок теж був знайдений» (Тункина 2002, с. 450). Тобто зафіксовано, що скульптура цього мармурового лева була знайдена в південній частині нижнього міста Ольвії.

Далі Уваров переключився на розкопки західніше і північніше: «Потім робив я спробу розривати акрополь [можливо, № 10 і 11 на плані], і місце, де стояв храм на північній частині площі [можливо, не позначений номером квадрат на березі Бузького лиману], але, окрім стін, основи будівлі та незначних дрібних штучок, нічого не відкрито» (Тункина 2002, с. 450).

1853 року почалась Кримська війна, змінилась політична ситуація, так само, як і люди при дворі. У вересні того ж року помер батько Олексія Сергійовича — С. С. Уваров, а наступного року — Л. А. Перовський. Тож О. С. Ува-

Рис. 11. Могила Мала Катаржа (Уварова). Вид з південного заходу (фотографія І. В. Сапожнікова, 2023)

Fig. 11. The grave of Malaya Katarzha (Uvarova). View from the southwest (photo by I. V. Sapozhnykov, 2023)

ров став спадкоємцем величезних статків, але водночас втратив підтримку у владних структурах (Клейн 2014, с. 306). Більше самостійних польових досліджень він, за рідкісними винятками, не проводив. Натомість, 1864 р. створив Московське археологічне товариство, але це вже інша історія...

Наприкінці ми додали до статті ще один епізод, безпосередньо пов'язаний із експедицією 1848 р., коли О. С. Уваров, під враженням від знахідок у курганах Ольвії, провів перші самостійні розкопки на березі Чорного моря, про які пізніше намагався не згадувати.

Дамо слово головному герою: «Шабалат. Верстах за 20 від Аккермана знаходиться маєток пана Арсеньєва Шабалат або Шахбалат, неподалік від Будацького лиману <...>. Усі околиці вкриті численними курганами, про які селяни розповідають багато чудес: то про явлення вогників на самій вершині, то про золотий ланцюг, який начебто з'єднував два з найвищих курганів. Бажаючи дослідити, якого часу можуть бути ці залишки, я розрив один із найвищих курганів. Дійшовши зі східного боку до самого материка, ні в центрі, ні в боках насипу я нічого не знайшов, — навіть не було слідів гробниці. А тим часом, після мого від'їзду, дійшли до мене чутки, нібито селяни самі потім продовжували розривати решти частини кургану, і знайшли в ній кам'яний склеп і велику плиту. Чутка ця здається мені дуже сумнівною, бо, доривши до материка, я не зустрів жодного уламка каменю, — звичайної ознаки курганів зі склепами. Набагато ймовірніше прийняти цей насип за сторожо-

вий курган, який використовували, можливо, для спостереження за околицями в разі нападу» (Уваров 1856, с. 181).

Цей сюжет не раз обговорювали, найчастіше курганні археологи, а Є. В. Яровий присвятив йому розділ «Граф О. С. Уваров — конфуз на початку кар'єри» популярної книги, в якому сенс конфузу побачив у тому, що насип було явно недокопано через недосконалість застосованої методики (Яровий 2005). Пізніше він повторив цю тезу, додавши, що селяни виявили тоді «кам'яну споруду і кілька великих вапнякових плит, імовірно, від кам'яної скрині епохи бронзи» (Яровий 2014, с. 353).

Один із авторів статті також торкнувся цього епізоду і спочатку припустив, що О. С. Уваров вів розкопки в районі Могили Кишля на березі Будацького лиману, який частіше за інші кургани району пов'язували з легендою Геродота про «могили киммерійських царів» (Сапожников 2018, с. 126—127). Пізніше, отримавши копію топографічної карти 1877 р. і вивчивши архівні матеріали, він дійшов висновку, що Кишля (Попову Могила), що слугувала створним знаком для входу суден до Дністровського лиману, О. С. Уваров не міг чіпати, бо не мав дозволу на розкопки на державних землях, тож і провів дослідження на приватному земельному наділі. Причина ж його невдачі була в тому, що він намагався розкопати стародавній курган Могила Мала Катаржа (Катарга) так само, як античний (з гробницею і дромосом), які бачив в Ольвії того ж року (Сапожников, Левчук 2022, с. 72—74; рис. 40).

2023 року І. В. Сапожников обстежив названий курган, розташований на вершині мисо-

подібного виступу плато, утвореного берегом Будацького лиману та Шабалатською затокою, за 2,5 км на південний захід від с. Біленьке (Шабалат) і за 3,4 км на північний захід від Чорного моря (рис. 10). На жаль, через високу траву і наявність чагарників детально оглянути повністю задернований насип заввишки близько 6,5—7,0 м не вдалось. На вершині він зафіксував неодноразові перекопи, пов'язані з улаштуванням геодезичного пункту, на південному схилі кургану — велику запливлу яму розмірами щонайменше 8 × 6 м, інші покопи (рис. 11), а також ще один курган заввишки до 1,5 м за 100 м на південний схід від Малої Катаржі. Жодних слідів розкопів на східному схилі, про які писав перший дослідник, не було виявлено.

Однак, якщо ми згадаємо, що на ольвійських курганах О. С. Уваров припускав розташування дромосів на південний схід, а на ольвійських планах траншеї здебільшого були орієнтовані саме на південь (рис. 7), можна вкрай обережно припустити, що східний напрямок місця розкопок даного кургану зазначений помилково, і, можливо, велика запливля яма на південному схилі кургану і є залишками розкопу О. С. Уварова.

Таємниця досліджень О. С. Уваровим кургану на березі Чорного моря до кінця не розкрита, але тепер ми точно знаємо, де сталась не тільки «проба пера» згодом відомого археолога, а й перша спроба наукових досліджень курганів Південної Бессарабії, а точніше Буджака.

ЛІТЕРАТУРА

Анучин, Д. Н. 1886. Граф Алексей Сергеевич Уваров. В: *Труды VI Археологического съезда*. 1. Одесса, с. 3-20.

Драчук, В. С. 1975. *Системы знаков Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка.

Веселовский, Н. И. 1900. *История Императорскаго русскаго археологическаго общества за первое пятидесятилетие его существования, 1846—1896*. Санкт-Петербург: Главное управление уделов.

Карасёв, А. Н. 1956. Планы Ольвии XIX в. как источники для исторической топографии города. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 50, с. 9-34.

Клейн, Л. С. 2014. *История российской археологии: учения, школы и личности*. 1: Общий обзор и революционное время. Санкт-Петербург: Евразия.

Лапшин, В. А. 1991. О методике раскопок Владимирских курганов. В: *Уваровские чтения I, 1990. Тезисы докладов*. Муром, с. 7-9.

Лебедев, Г. С. 1992. *История отечественной археологии. 1700-1917*. Санкт-Петербург: СПбГУ.

Папанова, В. А. 2006. *Урочище Сто Могил (некрополь Ольвии Понтийской)*. Киев: Знання України.

Сапожников, И. В. 2001—2002. Очерки истории исследований Ольвии и Березани (до начала XIX ст. от Р. Х.). *Stratum plus*, 3, с. 452-461.

Сапожников, И. В. 2018. Начала изучения курганов Буджака: историография и картография. *Тырагетія*, XII, 1, с. 121-139.

Сапожников, И. В. 2021. Ольвия та її околиць у XVIII — на початку XX ст.: топографо-історіографічні нариси. *Археологія і давня історія України*, 3 (40), с. 354-369.

Сапожников, И. В., Левчук, В. В. 2022. *Урочище, колонія і село Шабо: археолого-історіографічні нотатки*. Одеса: Бондаренко М. О.

Соломоник, Э. И. 1959. *Сарматские Знаки северного Причерноморья*. Киев: АН УССР.

Стрижова, Н. Б. 1998. Архив А. С. и П. С. Уваровых в Отделе письменных источников Государственного Исторического музея. *Очерки истории отечественной археологии*, 2, с. 85-103.

Тункина, И. В. 1994. Начало изучения Ольвии. *Археологія*, 2, с. 7-18.

Тункина, И. В. 1996. А. С. Уваров и древности Южной России (конец 1840-х — начало 1850-х гг.). Погибшие святыни. Охраняется государством. В: *4-я Российская научно-практическая конференция*. 1. Санкт-Петербург, с. 163-181.

Тункина, И. В. 2001. К истории изучения Ольвии в первой трети XIX в. *Археологія*, 4, с. 35-50.

Тункина, И. В. 2002. *Русская наука о классических древностях юга России (XVIII — середина XIX вв.)*. Санкт-Петербург: Наука.

Уваров, А. С. 1851. *Исследования о древностях Южной России и берегов Черного моря*. 1. Санкт-Петербург: Экспедиция изготовления государственных бумаг.

Уваров, А. С. 1853. *Собрание карт и рисунков к «Исследованиям о древностях Южной России и берегов Черного моря»*. Санкт-Петербург: Экспедиция изготовления государственных бумаг.

Уваров, А. С. 1856. *Исследования о древностях Южной России и берегов Черного моря*. 2. Санкт-Петербург: Экспедиция изготовления государственных бумаг.

Уварова, П. С. 1887. *Каталог собрания древностей графа Алексея Сергеевича Уварова*. VII, 4. Москва: Синод. тип.

Формозов, А. А. 1993. А. С. Уваров и его место в русской археологии. *Российская археология*, 3, с. 228-245.

Фролов, А. И. 2003. *Хранители московской старины: Алексей и Прасковья Уваровы*. Москва: Московское издательство.

Яровой, Е. В. 2005. *Мистика древних курганов*. Москва: Вече.

Яровой, Е. В. 2014. Начала изучения курганов Бессарабии. *Kallatida*, с. 349-362.

REFERENCES

Anuchin, D. N. 1886. Graf Aleksei Sergeevich Uvarov. In: *Trudy VI Arkheologicheskogo sieezda*. 1. Odessa, s. 3-20.

Drachuk, V. S. 1975. *Sistemy znakov Severnogo Prichernomoria*. Kiev: Naukova dumka.

Veselovskii, N. I. 1900. *Istoriia Imperatorskago russkago arkheologicheskago obshchestva za pervoe piatidesiatiletie ego sushchestvovaniia, 1846—1896*. Sankt-Peterburg: Glavnoe upravlenie udelov.

Karasev, A. N. 1956. Plany Olvii XIX v. как istochniki dlia istoricheskoi topografii goroda. *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*, 50, s. 9-34.

Klein, L. S. 2014. *Istoriia rossiiskoi arkheologii: ucheniia, shkoly i lichnosti*. 1: Obshchii obzor i dorevoliutsionnoe vremia. Sankt-Peterburg: Evraziia.

Lapshin, V. A. 1991. O metodike raskopok Vladimirskikh kurganov. In: *Uvarovskie chteniia I, 1990. Tezisy dokladov*. Murom, s. 7-9.

Lebedev, G. S. 1992. *Istoriia otechestvennoi arkheologii. 1700—1917*. Sankt-Peterburg: SPbGU.

Papanova, V. A. 2006. *Urochishche Sto Mogil (nekropol Olvii Pontiiskoi)*. Kiev: Znannia Ukrainy.

Sapozhnikov, I. V. 2001—2002. Ocherki istorii issledovaniia Olvii i Berezani (do nachala XIX st. ot R. Kh.). *Stratum plus*, 3, s. 452-461.

Sapozhnikov, I. V. 2018. Nachala izucheniia kurganov Budzhaka: istoriografii i kartografii. *Tyragetia*, XII, 1, s. 121-139.

Sapozhnikov, I. V. 2021. Olviia ta yii okolytsi u XVIII — na pochatku XIX st.: topografo-istoriografichni narysy. *Arkheolohiia i davnii istoriia Ukrainy*, 3 (40), s. 354-369.

Sapozhnikov, I. V., Levchuk, V. V. 2022. *Urochishche, koloniia i selo Shabo: arkheoloho-istoriografichni notatky*. Odesa: Bondarenko M. O.

Solomonik, E. I. 1959. *Sarmatskie Znaki severnogo Prichernomoria*. Kiev: AN USSR.

Strizhova, N. B. 1998. Arkhiv A. S. i P. S. Uvarovykh v Otdele pismennykh istochnikov Gosudarstvennogo Istoricheskogo muzeia. *Ocherki istorii otechestvennoi arkheologii*, 2, s. 85-103.

Tunkina, I. V. 1996. A. S. Uvarov i drevnosti Iuzhnoi Rossii (konets 1840-kh — nachalo 1850-kh gg.). Pogibshie sviatyni. Okhraniaetsia gosudarstvom. In: *4-ia Rossiiskaia nauchno-prakticheskaia konferentsiia*. 1. Sankt-Peterburg, s. 163-181.

Tunkina, I. V. 2001. K istorii izucheniia Olvii v pervoi treti XIX v. *Arheologia*, 4, s. 35-50.

Tunkina, I. V. 2002. *Russkaia nauka o klassicheskikh drevnostiakh iuga Rossii (XVIII — seredina XIX vv.)*. Sankt-Peterburg: Nauka.

Uvarov, A. S. 1851. *Issledovaniia o drevnostiakh Iuzhnoi Rossii i beregov Chernogo moria*. 1. Sankt-Peterburg: Ekspeditsiia izgotovleniia gosudarstvennykh bumag.

Uvarov, A. S. 1853. *Sobranie kart i risunkov k «Issledovaniiam o drevnostiakh Iuzhnoi Rossii i beregov Chernogo moria»*. Sankt-Peterburg: Ekspeditsiia izgotovleniia gosudarstvennykh bumag.

Uvarov, A. S. 1856. *Issledovaniia o drevnostiakh Iuzhnoi Rossii i beregov Chernogo moria*. 2. Sankt-Peterburg: Ekspeditsiia izgotovleniia gosudarstvennykh bumag.

Uvarova, P. S. 1887. *Katalog sobraniia drevnostei grafa Alekseia Sergeevicha Uvarova*. VII, 4. Moskva: Sinod. tip.

Formozov, A. A. 1993. A. S. Uvarov i ego mesto v russkoi arkheologii. *Rossiiskaia arkheologiia*, 3, s. 228-245.

Frolov, A. I. 2003. *Khraniteli moskovskoi stariny: Aleksei i Praskovia Uvarovy*. Moskva: Moskvovedenie.

Iarovoi, E. V. 2005. *Mistika drevnikh kurganov*. Moskva: Veche.

Iarovoi, E. V. 2014. Nachalo izucheniia kurganov Bessarabii. *Kallatida*, s. 349-362.

O. Kuzmishchev, I. Sapozhnikov

COUNT ALEKSEY UVAROV AS A RESEARCHER OF OLBIA AND ITS OUTSKIRTS

The paper is focused on the description of the visits of count Aleksey Uvarov (1824—1884) to Olbia in 1848

and 1853. During the first visit, carried out as part of a scientific excursion to the Northwest Pontic coast, count Uvarov examined the ruins of Olbia and gathered information about the burial mounds excavated near it.

The article details his descriptions of the ruins of Olbia and the excavations of five burial mounds carried out before him in 1832—1844. Particular attention is paid to the finds from the burial mound excavated in 1842, including a golden mask, the only one found in Olbia. It was probably the burial of a member of the Sarmatian elite.

This information was published by him in the first volume of «Studies on the Antiquities of Southern Russia and the Black Sea Coast» (1851). In addition, thanks to the participation of a professional artist Moritz Webel (1821—1875) in the expedition, watercolors of Olbia's views were painted. Also, on behalf of count Uvarov, two plans of Olbia and its surroundings were created, which are of important scientific interest. In 1853, count Uvarov excavated six burial mounds in the southern part of the Olbian necropolis, near Shiroka Balka, which had been looted before. In addition, several excavation areas were carried down in the lower city of Olbia, mainly in its southern part. Unfortunately, the information about these excavations is very limited. A separate subject is the exploration by count Uvarov in 1848 of the burial mound «Grave of Malaya Katarzha». This barrow is located on the top of the plateau formed by the shore of the Budak estuary and the Gulf of Shabalat, 2.5 km southwest of the village of Belenkoye (Shabalat) and 3.4 km northwest of the Black Sea. The participation of count Uvarov to the excavation of this particular, extant burial mound, is shown for the first time.

Keywords: history of archeology, Olbia, count Aleksey Uvarov, excavations of the 19th century, burial mounds.

Одержано 1.10.2024

КУЗЬМИЩЕВ Олександр, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

Oleksandr KUZMISHCHEV, Ph. D., Institute of Archaeology, NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
ORCID: 0000-0003-2718-7111,
e-mail: a.kuzm@ukr.net.

САПОЖНИКОВ Ігор, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

Igor SAPOZHNYKOV, Dr. habil., Institute of Archaeology National Academy of sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
ORCID: 0000-0003-3889-6714,
e-mail: ssappog5@gmail.com.